

Torkild Bakken, Brita Brenna, John Peter Collett & al., *Aspects of Johan Ernst Gunnerus' Life and Work*, DKNVS Skifter 2/2011 (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag/DKNVS, 2012). 128 s.

Til 250-årsjubileet for Det kongelige norske Videnskabers Selskabs (DKNVS) i fjor utkom det et spesialnummer av *DKNVS Skrifter* (nr 2/2011). I et slikt nummer har det falt seg naturlig å samle artikler om tidsskriftets (og selskapets) grunnlegger, under fellestittelen *Aspects of Johan Ernst Gunnerus' life and work*. Artiklene spenner forholdsvis vidt, både emne- og kvalitetsmessig. Dette reflekterer i noen grad også spenningene mellom det kjente bildet av biskop Gunnerus som naturhistoriker og lokal helt i Trondhjem på den ene siden, og hans mindre kjente bakgrunn som filosof og teolog i Tyskland på den andre.

Bindet begynner godt, med en artikkel av Brita Brenna og Steinar Supphellen. Bidraget gir en fremstilling *in nuce* av DKNVS' grunnleggelse og første tid, samt en redegjørelse for Gunnerus' rolle i selskapet og i Trondhjems vitenskapelige liv. En hovedsak er å demonstrere hvordan biskopen "produced" Trondhjem "as a place of Enlightenment." Gunnerus brakte med seg "Enlightenment practices and tools" til den nordlige stiftsbyen, der de ble brukt til å sette byen på opplysningskartet. Forfatterne peker også på spenningene mellom det

lokale, mellom DKNVS som lokalpatriotisk symbol eller som herreklubb, på den ene siden, og på den andre de omfattende internasjonale forbindelsene selskapet periodevis nøt godt av. DKNVS var "a three man venture", men "opplysningsverktøy" som tidsskrift og vitenskapelig korrespondanse sikret at det ble i stand til å etablere "[a] strong network [...] from a modest base of members".

John Peter Colletts bidrag er et høydepunkt i bindet. Et grundig kildestudium avdekker Gunnerus' nære befatning med Struensees reformprogram, hans radikale ideer om hvordan et universitet burde innrettes, og hvordan han klarte å komme helskinnet fra den politiske opprydningen etter Struensees fall. Her møter vi ikke Trondhjems store sønn, men en radikal reformator med nasjonale ambisjoner: a "person willingly assuming positions of power determined to go through with a complete shaking-up of the educational system [...] in allegiance with Struensee and without any obligation to ask the advice of those concerned". I overensstemmelse med Gunnerus' vitenskapsteoretiske program skulle fire uavhengige og likeverdige fakulteter (teologi, historie, jus og filosofi – sistnevnte med åtte avdelinger) utelukkende utdanne spesialister med doktorgrad, og de gamle, bredt anlagte gradene skulle avskaffes. Slik skulle Københavns universitet bli en "Pflanzschule für gemeinnützige Kenntnisse".

Jan Ragnar Haglands artikkel om Gunnerus' kartlegging av norske dialektord anlegger interessante perspektiver på forbindelsene mellom fysikoteologi og språkstudier. Med mindre det skyldes falsk beskjedenhet, synes forfatteren imidlertid ikke selv å være helt overbevist om at emnet er verdig vitenskapelig behandling. Hagland strekker seg langt for å understreke Gunnerus' "(modest) contribution", hans "weaknesses", undersøkelsenes "preliminary [...] level", og konstaterer at "there is not [...] so much to find as far as Gunnerus' ideas and interests in language is [*sic*] concerned". Det fysikoteologiske perspektivet, ideen om at naturen er skapt til menneskets nytte, er spennende, og jeg er fristet til å legge til et eksempel fra Hans Strøms Sunnmørsbeskrivelse. Det lokale fuglenavnet "sørrøn pedder" kunne fortelle naturforskeren både om fuglens adferd (den sees "ligesom St. Peder" hoppende på vannet) og om et nyttig værtegn: Fuglen varslert "Vestenvind eller Sør-Rønne". Hagland etablerer en overbevisende europeisk bakgrunn for Gunnerus' etymologiske ordboksprosjekt, knyttet til fysikoteologien og til Leibniz' forestillinger om "die Worte" som "Grund und Boden einer Sprache." Samtidig avskriver han litt for lett det han kaller "a local and amateurish Norwegian tradition of collecting dialect words." Kan ikke denne tradisjonen også være påvirket av europeiske strømninger?

I Rolv Nøtvik Jakobsens artikkel møter vi igjen en Gunnerus av mer internasjonalt enn nasjonalt, eller for den saks skyld lokalt, format. Her trer den store oratoren og filosofen fra Jena frem. Hensikten er likevel å vise hvordan denne europeiske skikkelsen ble Trondhjems "store sønn". En grundig lesning av hans teologiske arbeider fra tiden i Tyskland viser at det virkelig foreligger en forbindelse mellom europeeren og trønderen Gunnerus. Det har vært et vitenskapshistorisk problem at Trondhjems store naturforsker overhodet ikke synes å ha interessert seg for naturvitenskap før han kom til Norge. Jakobsen påviser fysikoteolo-

gisk tankegods i Gunnerus' tidligere arbeider og viser hvordan naturvitenskapene kunne brukes for å underbygge teologiske ideer (var sjelen i virkeligheten en eksperimentelt etterprøvbart elektrisk ild?). Jakobsen antyder også, ikke ulikt Brenna og Supphellen, at Gunnerus brukte naturvitenskapene som et redskap for å knytte seg selv og Trondhjem til den lærde verden han engang var del av på kontinentet. Viktigere var imidlertid en overordnet interesse for tingenes "historical and literal meanings", det være seg i forbindelse med hellige tekster eller naturobjekter: "Such an approach [...] could lead to results that appeared conservative as regards biblical texts and innovative when it came to natural history," skriver Jakobsen, og peker dermed på indre motsetninger i det han med rette oppfatter som en utbredt, men altfor "monolithic understanding of the Enlightenment".

Bindets siste artikkel stikker seg litt ut. Mens de foregående bidragene er skrevet med en ambisjon om å forstå Gunnerus på hans egne premisser, er Torkild Bakken, Eli Fremstad og Kaare Aagards prosjekt snarere å etablere Gunnerus som vitenskapsmann på moderne premisser. Fra et historisk perspektiv kan dette prosjektet virke merkelig, men så er forfatterne heller ikke historikere. Deres ærend er å identifisere Gunnerus' bidrag til vår tids naturvitenskap. Gunnerus' samlinger og beskrivelse representerer i mange tilfeller det eldste bevarte naturhistoriske materialet i Norge, og artikkelen gir en utmerket oversikt over dette. Naturhistorien fremstilles gjerne som et kumulativt fellesprosjekt på tvers av århundrer. Gunnerus var en av dem som la de første puslespillbrikkene, og de har fremdeles vitenskapelig verdi, om man kan finne frem til dem – det vil si identifisere, eller snarere utpeke, holotyper og topotyper (de individuelle preparatene som artbeskrivelser bygger på) i hans samlinger. Ettersom "[t]he original description [...] will stand forever", står Gunnerus i nomenklaturens verden side om side

med våre dagers forskere. Det er imidlertid viktig å huske at fortiden er et fremmed land. Gunnerus' mål og beveggrunner er ikke de samme som våre – selv om de kan ligne.

Jevnt over kunne man ønske seg strammere korrekturrutiner og bedre engelsk språkvask. Som trykksak betraktet er denne utgaven av *Skrifter* ikke noe mesterverk. Satsen er amatørmessig, de fotografiske gjengivelsene lite tilfredsstillende og papirkvaliteten elendig. Det gir ikke det verdige inntrykk man kanskje kunne våge å forvente av Norges eldste vitenskapelige tidsskrift. Heldigvis hever innholdet seg godt over skriftets utseendemessige kvaliteter.

Ernst Bjerke

Gilles Bancarel (éd.), *Raynal et ses réseaux* (Paris: Honoré Champion, 2011). 398 s.

Den sedan något halvsekel "återupptäckt" opplysningsmannen Guillaume-Thomas Raynal (1713–1796), av en eftervärld hyllad som "frihetens apostel och martyr", började sin bana som jesuitisk präst i det avlägsna Rouergue i den sydvästra delen av Frankrike. Yrkesvalet boddade nog mera i sociala ambitioner än religiös övertygelse. Vid 33 års ålder övergav han det stillastående livet i provinsen för att söka lyckan i Paris. Trots sin i parisarnas öron knaggliga och kärva accent – talspråket i hans hembygd var en occitansk dialekt – lyckades han få tjänst som förkunnare i den ansedda kyrkan Saint-Sulpice. Han tog också anställning som lärare till barn i välsituerade familjer. Hans välutvecklade affärssinne lockade honom dessutom att skaffa sig extraförtjänster med mindre välvalda metoder, såsom att sälja predikningar till ämbetsbröder eller diskret förmedla katolska begravningar av avlidna protestanter. Men han gick längre än så, åtminstone om man får tro Voltaire, som angav honom hos Paris polischef, bland annat för koppleri och

för att ha sänt smädeskrifter till personer vid hovet.

Abbé Raynal blev till sist uppsagd från sin prästbefattning och tog då det avgörande steget att i stället för kyrkan ägna sig åt samhället och litteraturen. Som brukligt var vid liknande avhopp behöll han titeln abbé, som knappast uppfattades som särskilt förpliktigande i religiöst avseende men skänkte sin bärare status både i andliga och mer mondäna miljöer och sammanhang. Med sin gedigna bildning och stilistiska förmåga blev han snart en framgångsrik journalist och historisk författare. Hans skrifter gjorde honom till en välsedd gäst i några av Paris mest beundrade salonger, där personligheter som Madame Geoffrin, Madame Necker, baron d'Holbach och Helvétius presiderade. Raynal var en eftersökt konversator och öppnade till sist en egen salong. Han slutade sina dagar som en av Frankrikes ledande upplysningsmän. Trots att hans politiska förhållningssätt var ganska vacklande sågs han efter sin död som en förelöpare till den franska revolutionen.

Raynals mäktigaste arbete och det som blev hans största framgång var det encyklopediska flerbandsverket *Histoire des deux Indes* (varmed menades Indien och Nordamerika, egentligen Västindien), eller *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, som dess ståtliga titel lyder i sin fullständiga form. Det trycktes i Amsterdam 1770, med nya upplagor 1773 och 1780. Den tredje, djärvaste och mest kontroversiella upplagan utkom i Genève, betydligt utökad till omfånget. Succén var total, och redan 1787 hade antalet upplagor stigit till 30. Abbéns vittfamnande syfte var dels att beskriva de stora geografiska upptäckternas betydelse för vår civilisation, dels att författa en historia över de europeiska handelsföretagens verksamhet i Orienten och "Nya världen". Ytterst var det, som Gilles Bancarel skriver, hela det "koloniala äventyret" Raynal ville belysa, från Amerikas upptäckt till den nordamerikanska revolutio-